

ÜLKƏR NƏBİYEVƏ
Bakı Dövlət Universiteti

«KİTABI-DƏDƏ QORQUD» BOYLARININ YARANMA VƏ YAYILMA TARIXINDƏN

Oğuz eposu özünün yaranma və yayılma çevrəsində türk eposu ənənələrindən sıx şəkildə bəhrələnmə prosesi keçirmişdir. Qədim türk dastanlarını yaradan epik ənənə ozan improvizatorçuluğunun başlıca ölçülərini formalaşdırdı. Cəngavərlik, elin yaşayışını, müdafiəsini təmin etmək, uzun illər ərzində bir qövmə, tayfaya başçılıq etmək, onu irəliyə aparmaq türk eposçuluğunun başlıca zəmini olmuşdur. Altayşünas S.Surazakovun belə bir mülahizəsi diqqəti çəkir ki, «...epik ifaçılığın, yaxud peşəkar improvizatorçuluq ənənəsinin konkret olaraq yaranma hüdudu qeyri-müəyyəndir». Məgər qədim Hun eposu «Alp Ər Tonqa barədəki hekayət» bizə ozan repertuarında gəlib çatmışdı? Yox. Bu zaman hələ ozan, baxşı, yaxud şaman ənənələri yox idi. Şaman mövcud olsa belə «Alp Ər Tonqa»nın yaranmasını onun yaradıcılıq, yaxud ifaçılıq ənənəsi ilə bağlamaq mümkün deyildir. Bizə bir parçası «Divani-lüğət-it türk» vasitəsilə gəlib çatan bu qədim türk dastanı ən qüdrətli türk cəngavəri barədə qəhrəmanlıq bədii nümunəsi deyildir. Bəlkə o, bütöv və böyük dastan olub. Axı, bizə gəlib çatan parçada onun həm gənclik illəri, həm şahlığı, həm ölüm epizodu nəzərə çarpır. Hətta onun ölümünə söylənən mərsiyyələr yeddiliklər – qədim türk şeiri qəlibinin eynidir, yaxud ona yaxındır. Ancaq o, nə qıpçaq, nə də oğuz eposudur. Əsl türk eposudur, sökülüb, dağılıb, parçalanıb yaddaşdan pozulmuş, qəlpələri Mahmud Kaşqarlı tərəfindən zərrə-zərrə yığılıb «Divan»a daxil edilmiş, türk cəngavərinin faciəli həyatını əks etdirən, düşmənlərlə savaşlarda ulu qələbələr qazanan bir cəngavərin, dövləti yer üzündən silinib gedən bir başqanın faciəsidir. Belə cəngavərliklər barədə hekayətlər isə türkün yaddaşının çoxnəqşli bəzəyidir. Elə buna görə də əlçatmaz türk eposuna yenidən qayıtmaq lazımdır. Çünki Altay eposunun da, qıpçaq və oğuz hekayətlərinin də baş nəhri – Böyük türk eposudur» (1, s. 72-73).

Böyük bir həqiqətin yaşadığı bu mülahizələrdə türk epik qaynaqlarının tarixiliyi ilə bağlı həqiqətlərin açıqlanmasına kömək edən zəngin mənbələr dayanır. Onların böyük bir hissəsi bizə gəlib çatmasa da istər qıpçaq, istərsə də oğuz eposu təbii ki, bu qaynaqdan – türk eposundan baş alıb gəlir. Bu tarixi qaynaq qıpçaq eposu üçün nə qədər baş məcradırsa, oğuz eposu üçün də təbii ki, bir o qədər ilkin və erkən qaynaqdır. Ona görə də oğuz və qıpçaq eposlarının özünəməxsusluqlarını öyrənmək, eyni zamanda türk eposunun sonrakı inkişaf mərhələlərini, onun iki mühüm budaqlarından hər birini ayrıca öyrənmək və bununla da yenə türk eposunu öyrənmək deməkdir.

Hər bir xalq öz etnik düşüncəsində əski qəhrəmanlıq görüşlərinin silsilə çevrəsini yaratmış, onları müxtəlif şəkildə tarixin yaddaşına ötürmüşdür. Qədim dövrlərdən başlayaraq həmin düşüncənin sonrakı nəsillərə transiləsi bir-birindən fərqli variantlarda baş vermişdir. Məsələn, qədim yunanlar antik yunan panteonu ilə bağlı süjetlərini, özlərinin «uşaqlıq dövrünün mədəniyyətini» (2,s.261) qismən sonrakı dövrlərdə müəyyən dərəcədə Homerin yaradıcılığı (3,s.71-200), eləcə də dövrün bir sıra digər sənətkarlarının əsərləri vasitəsi ilə gələcək nəsillərə ötürə bilmişlər. Bu gün onların özü üçün də hələ müəmma olaraq qalmaqdadır ki, bu faciələr həqiqətən Homerindir, yoxsa geniş və çoxcəhətli yaradıcılığı ilə dövrünün şöhrətli söz ustaları olan yunan rapsodlarının ümumi yaradıcılığının Homerin adı altında birləşmiş nümunələridir. Hər halda Homer adı ilə bağlılıq qədim yunan mif, əfsanə və tarixi qəhrəmanlıq rəvayətlərinə elə bir ölməzlik bəxş etmişdir ki, onlar məhz Homerin adı ilə bağlı yazıya keçmiş və qüdrətli yunan eposunu təmsil etmişdir (4,s.231). Yunan eposu məhdud çevrədə qalmamış, antik dünyanın bütün cəngavərlik, qəhrəmanlıq və alplıq əxlaqını öz qəhrəmanlarının məcmuunda birləşdirmişdir. O özündən xeyli əvvəl, Mərkəzi Asiyada, İkiçayarası regionunda, Şimali Qafqazda gözə çarpan süjetlərin başlıca motivlərini özündə cəmləşdirə bilmişdir. Sonrakı mərhələdə isə hətta yunan eposu üçün ənənəvi olmayan, başqa xalqlardan transilə edilmiş süjet, motiv və obrazların epik qaynaqlarını assimilyasiya edib onlardakı milli-region mənsubiyyətini az qala itirmişdir (5,s.83). Məsələn, son dövrlərdə daha çox iddia edilir ki, Təkgöz-Kəlləgöz-Siklop Şimali Qafqaz mənşəlidir (5,s.273). Amma yunan eposunun Siklopunda elə bil ki, yad elementlər görünür. O, yalnız Təpəgözlə müqayisə edildikdə yunanlaşma elementlərini

aşkarlayır. Amma o da maraqlıdır ki, 1815-ci ildə F.Dits «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boyu bəyan edər» adlı səkkizinci boyun mətninin alman dilinə tərcüməsində yazırdı: «...Yunanların Siklopu Mərkəzi Asiyadan daha çox Qafqazda yayılmışdır, onun daha arxaik tipinə həmin regionlarda rast gəlmək mümkündür» (6,s.21). Yunan rapsodları antik yunan eposunda dünya eposundan gəlmə bir çox süjetləri elə məharətlə işləyib rəvanlaşdırmışlar ki, onların erkənlik elementləri ya tamam sökülüb dağılmış, ya da özünü yalnız alt qatlarda qoruyub saxlaya bilmişdir. Bu qalıntıları isə gürcü eposu «Amirani»də (7,s.93-250), osetin eposu «Nart»da (8,s.49-121) və bir sıra başqa xalqların eposlarında müşahidə etmək mümkündür. Odur ki, bir çox araşdırıcılar məhz elə bu xüsusiyyətinə görə yunan eposunu daha qədim hesab edir (9,s.135-137), bir sıra hallarda isə süjetlərin antik qaynağı kimi ona istinad edirlər (6,s.54). Həqiqətdə isə yunanlar dünya eposuna məxsus antik dəyərləri əhatə edən əfsanələrini vaxtında yazıya aldıklarına, Homerin adı ilə onları dünyaya yaya bildiklərinə görə arxaik süjet cəbbəxanalarını qoruyub saxlaya bilmişlər.

Türk xalqları isə yunanlardan xeyli fərqli şəkildə bu işə yanaşmışlar. Onlar ilk növbədə yunanların cəngavərlik və qəhrəmanlıq hadisələri ilə səsləşən oğuz hekayətlərini yaddaşlara yazmışlar. Bu süjetlərin sonrakı nəsillərə ötürülməsi isə əsasən iki formada həyata keçirilmişdir.

Birincisi, türklər xeyli sonra qayalar, lövhələr və daş kitabələr üzərinə qəhrəmanlıq tarixlərinin ayrı-ayrı epizodlarını müxtəsər məzmununda köçürmüşlər. Onun ən yaxşı nümunəsi elə də uzaq olmayan keçmişlərdə açıqlanmış daş kitabələrdir (10,s.74-93). Orxon-Yenisey abidələri adı ilə tarixə düşmüş bu abidələrdə türk xalqlarının tarixi, qəhrəmanlığı ilə əlaqədar mərasimlər və s. özünü qoruyub saxlamışdır. Həm də bunlar qədim türk nəsrinin ilk nümunələri kimi diqqəti cəlb edir. «Qədim türk ədəbiyyatında ... nəsrin ilk nümunələri ... xeyli gec – I minilliyin ortalarından sonra meydana çıxır. Və müşahidələr göstərir ki, həmin nümunələr öz ideya-məzmun, poetik texnologiya qaynağını qədim türk eposundan alır» (11,s.241).

Türk epik ənənəsi, xüsusilə epos yaradıcılığı üçün səciiyyəvi ənənə qədim türk dastanlarındakı standart qəliblərin bir qismini, xüsusilə qəhrəmanlıq və alplıqla əlaqədar düşüncəni epik yaddaşda, mərasim düşüncəsini isə Orxon-Yenisey abidələrində mühafizə edə bildi. Sonrakı

mərhələlərdə qədim türk eposu müəyyən təhriflərlə də olsa yazıya alındı, M.Kaşğari «Divan...»ı bu işdə müəyyən tarixi qoruyuculuq funksiyasını yerinə yetirdi (12, I-IV c.).

Orxon-Yenisey abidələri isə daş kitabələr halında özünü günümüzə qovuşdurdu. «Qədim türk nəsrinin şah əsərləri Göytürk imperiyasının son dövrlərində – VII əsrin sonu, VIII əsrin ilk onilliklərində Orxon çayı hövzəsində «bəngü taşlar» (əbədi daşlar) üzərinə həkk edilmiş kitabələrdir. Qədim türk (run) əlifbası ilə yazılmış həmin kitabələrdən tarix etibarı ilə Ongin (VII əsrin 80-ci illərinin sonu, 90-cı illərinin əvvəli), ikincisi Tonikuk (VIII əsrin ilk onilliyinin sonu, ikinci onilliyinin əvvəlləri) üçüncüsü Kül-tiqin, ... dördüncüsü isə «Bilgə xaqan»dır» (11,s.241).

Türkün etnik yaddaşındakı qəhrəmanlıq və cəngavərlik süjet, motiv və obrazlarını daha tam və bütöv halda qoruyub saxlayan, sonralar isə ozan repertuarına ötürən ikinci, mühüm və başlıca qaynaq isə şifahi yaddaşdır. Epik düşüncə şifahi yaddaşın peşəkar təhkiyədə yeni rekonstruksiyasıdır. Yəni bu o deməkdir ki, qədim türk etnosu şifahi yaddaşında qoruyub saxladığı bütün pozitiv və neqativ düşüncəni peşəkar təhkiyədə yenidən rekonstruksiya edərək milli Məni süjet yaradıcılığına transilə etmişdir. Etnik yaddaşdakı bütün pozitiv və neqativ fakt və hadisələr bədiiləşərək ozan repertuarında yenidən işlənməyə verilmişdir.

Oğuz etnik yaddaşının epik ənənədə əks olunmasında iki faktorun mühüm rolu olmuşdur. Birincisi, türk etnosunun cəngavərlik rəşadətlərinin intəhasızlığı və onun geniş coğrafi ərazini əhatə etməsi ilə bağlıdır. İkincisi isə bu rəşadətlərin epikləşməsində, oğuz hekayət və əhvalatlarına çevrilməsində saysız-hesabsız ozanların, improvizatorçu sənətkarların iştirak etməsidir.

Birinci faktor türk etnosunun soykökü, tarixi taleyi, çöllərə səpələnməsi, cəngavərlik qüdrəti ilə bir çox torpaqlara baş vurub onları öz vətəninə çevirməsidir. Əslində bu, həmin torpaqlar üçün işğal deyildi. Türklər boz çölləri, sahibsiz vadiləri, yaşıl düzləri, alp çəmənliklərini və s. məskunlaşdırıb özlərinə vətən etmişdilər. Bunu türklərin tarixi ərazilərə yayılması, onların tarixi coğrafiyası da aydın sübut etməkdədir: «Qədim türklərin vətəni ilk orta əsrlərdən bəri Türküstan kimi tanınan geniş çöllərdir. Şimalda Köqmən (Sayan) dağlarına, Sibir meşələrinə; Cənubda Tibetə; Şərqdə Sakit Okeana, Sarı dənizə, Qərbdə isə Aral gölünə, Xəzər dənizinə,

sonralar isə Qərbi Avropaya qədər uzanan bu çöllərdə türk atlarının ayaq səslərini qədim dövrlərin tarixçiləri hələ də eşidirlər. Arxeoloji araşdırmalar göstərir ki, haqqında söhbət gedən geniş coğrafiyada türklərdən öncə hər hansı bir etnos-xalq tərəfindən ardıcıl şəkildə yaradılmış maddi mədəniyyətin izlərinə təsadüf edilmir. Və həmin coğrafiyanın ilk dastanlarını türklər söylədikləri kimi, ilk nəğmələrini də türklər oxumuş, ilk yazılarını da məhz türklər yazmışlar» (11,s.3-4).

Bu gün oğuz hekaəyətlərindəki coğrafi rəngarənglik və tarixi müxtəliflik də məhz bu mühüm coğrafi intəhasızlıqla bağlıdır. Türk etnosları oğuz hekaəyətində öz həyat, məişət və qəhrəmanlıqlarının müxtəlif inkişaf mərhələlərini – köçəri və oturaq həyat tərzini göstərmişlər. Onları bir-birindən müxtəlif zaman kəsirləri ayırır. Bütün hekaətlər isə ümumilikdə oğuzların həyat, məişət və əxlaqi dəyərlərini əhatə edir.

Türk epik düşüncəsində «Dədə Qorqud» süjetinin yaranma və yayılma çevrəsi barədə danışmazdan əvvəl baxaq görək oğuzlar kimdir? Əvvəla qeyd etmək lazımdır ki, bu barədə az yazılmamışdır. Tarixi mənbələrdə də bu barədə kifayət qədər məlumat vardır. Amma bunların hamısını tam tarixi məlumat da hesab etmək olmaz. Onların içərisində tarixi həqiqətlərlə yanaşı, əsəri və əfsanəvi mahiyyət daşıyan materiallar da az deyildir. F.Sümər özünün oğuzların tarixinə dair daha əhatəli məlumatını nəzərdən keçirir (13,s.25-46). O, bir tərəfdən onlarla bağlı ən qədim məlumatlara, digər tərəfdən IX-XI əsrlərdə onların həyatı, məişəti ilə bağlı tarixi həqiqətlərə aydın açıqlama verir (13,s.25-207). F.Sümər yazır: «Türkcə danışan kütlənin Orta Asiyadakı əsl ana yurdunun hara olduğu üzərində keçmişdən bəri bəzi fikirlər irəli sürülmüşdür. Bizim fikrimizcə, bu kütlənin vətəni əsasən 145-150⁰ en dairələri arasındakı Abakan, Tuba ərazisinin də daxil olduğu Kəm ırmağı, yəni Yenisey boyu və ona yaxın yerlər olmalıdır» (13,s. 9). Türkün çox uzaq ellərdə və müxtəlif tayfalar halında yaşamasını təsdiqləyən F.Sümər müxtəlif tayfalar barədə dəyərli məlumatlar verməklə oğuzların tarixinə də aydınlıq gətirməyə cəhd göstərir: «...Sır-Dərya oğuzlarının əvvəlcə Qərbi Göytürk birliyinə mənsub olduqlarını irəli sürmək daha ağılabatan görünür. Sır-Dərya oğuzları dünya tarixində heç bir türk eli ilə müqayisə edilə bilməyəcək dərəcədə çox mühüm rol oynamışdır... Səlcuq və Osmanlı imperatorluqlarını məhz onların qurduğunu söyləmək kifayətdir. Oğuzlar monqol istilasından sonra

qövmi varlığını, tarixi xatirələrini və mədəniyyətini qorumaq surətilə türk dünyasını təmsil edən yeganə qövmlə olmaq vəsfini də daşımışdır» (13,s.9-10).

Oğuzlar barədə ilk məlumatlara türk runik yazılarında təsadüf edilir. A.Y.Yakubovski yazır ki, oğuzlar Cənubi Sibirdən Qərbə doğru, Sır-Dəryanın ortası və aşağı tərəflərinə, Emba və Yaik arasındakı ərazilərə çəkildilər (14,s.311).

Oğuzların Orta Asiyada yerləşməsi Səlcuq dövlətinin parçalanmasından sonra genişlənməyə başlamışdır Əbülqazinin məlumatına görə Səlcuq tayfalarının başda durması əvvəlcə Sır-Dərya yaylaqlarına, sonra isə Buxaraya gələnələr haqqında başqa müəlliflərin verdiyi bilgi ilə təsdiqlənir. Bu, oğuz elinin parçalanması nəticəsində baş vermişdir. Bəzi tədqiqatçılar bu parçalanmanın səbəbini oğuzların bir qisminin islamı qəbul etməsində görürlər» (9,s.7). Oğuzların başqa bir qismi isə Volqa ətrafında qaldı, rus knyazlıqları ilə birləşib xəzərlərə və bulqarlara qarşı vuruşmağa başladılar (15,s.220).

Orta Asiyaya oğuzların gəlişi ilə bağlı da müxtəlif fikirlər vardır. Bəzi mənbələrin məlumatına görə, oğuzlar b.e. IV əsrində, hələ «Böyük köç» zamanı burada görünməyə başlamışlar. Onlar Hunlar idi və onlar Şimali Türkmənistan ərazisinə xeyli əvvəllər, bir sıra məlumatlara görə b.e. III əsrinin sonlarında gəlmişlər (16,s.78)

Mənbələrin verdiyi başqa bir məlumata görə «VII əsrin sonu-VIII əsrin əvvəllərində isə türklərin böyük bir qismi Atrek çayı ətrafı və Dehistan şəhərində yaşayırdılar. Dehistanın hakimi Sul adlı türk idi» (17,s.53).

Türklərin Qafqazda görünmələri isə daha əvvəlki dövrlərə düşür. Xəzərin cənub-şərqində türklərin daha qədimdən məskunlaşması barədə mənbələrdə müxtəlif məlumatlar günümüze gəlib çatmışdır. Vaxtilə həmin türklər haqqında V.V.Bartold göstərirdi: «...Xəzər dənizindən şərqdə yerləşən çölləri türklər hələ VI əsrdə tutmuşdular, o vaxtlar türklərin sasanilə farslarla müharibələri baş verirdi, ərəb coğrafiyaçıların quzlar adlandırdığı oğuzlar həmin türklərin törəmələri idi» (18,s.557). Ancaq türklərin Qafqazda, o cümlədən bugünkü Azərbaycan ərazisinə gəlməsini təsdiqləyən başqa mənbələrdə türklərin həmin əraziyə gəlişi b.e. I əsrinə aid edilir. Belə ki, P.Melanın məlumatına görə, Şimali Qafqazda hələ b.e. birinci yüzilliyində «türcac» adlı türk tayfası olmuşdur (18,s.103). Pliney isə onları Midiya tayfa silsiləsinə daxil olan türk tayfası hesab edirdi (18,s.106). Sonrakı yüzilliklərdə

hunların Qafqaza axını gücləndi və b.e. V əsrində onlar Muğanı tutaraq orada Ağ-hun (ərəbcə Balasaqun) şəhərini saldılar» (18,s.119,64,180). Hamıdan çox xəzərlər Aran və Azərbaycana hücum edirdilər. Onlardan qorunmaq üçün bütün qədim dünya tarixçilərinin qeyd etdiyi, folklor və ədəbiyyatda «İskəndər səddi» adlandırılan və sivilizasiyalı dünyanı vəhşi yəcuc və məcuclardan ayıran möhkəmləndirilmiş sədlər tikildi. Əl-Təbəri yazırdı ki, Ənuşirəvan (531-578) xəzərlərlə Azərbaycanda vuruşub qalib gəldikdən sonra, onlardan 10 min nəfərini ölkədə yerləşdirdi (19,s.42).

X.H.Koroğlunun qədim mənbələrə, xüsusilə V.F.Mironskiyə istinad edərək yazdığı kimi, «...Azərbaycan tarix boyu, orta əsrlər də daxil olmaqla, Dərbənd və Şirvan keçidindən Şimaldan-Cənuba, Cənubdan-Şimala çoxlu xalqlar gəlib keçmişdilər. Gəlmələrin bir qismi bu yerlərdə məskunlaşaraq yerli əhali ilə qanayıb-qarışmışdılar. Şirvanın və ona yaxın vilayətlərin yerli əhalisi Azərbaycan torpağına gələn bütün xalqların adət-ənənələrini məişətlərində yaşatmaqdadırlar» (9,s.14). Buradaca qeyd etmək lazımdır ki, Dərbənd və Şirvan keçidlərindən Azərbaycana gəlib geriye qayıdan türk tayfalarının bir qismi həmin ərazilərdəki yerli tayfalarla qaynayıb-qarışdıqca həmən türkün yeni bir tipi – yeni bir xalq kimi formalaşan azərbaycanlı superetnosunu formalaşdırdı və onlar Azərbaycan ərazisinin qədim yerli sakinləri – aborigenlərlə differensiasiyada yeni xalq kimi qəti şəkildə formalaşdılar (20,s.31). Beləliklə, Azərbaycanın türkləşmə prosesi, daha doğrusu yeni yaranan xalqın müstəqil superetnos kimi formalaşması və türk etnik qrupuna daxil xalq kimi inkişafı prosesi başladı. Artıq bu ərazidə azərbaycanlılar yad, gəlmə xalq kimi deyil, yerli aborigenlər kimi yetişib inkişaf etdi. XI əsrdə isə əraziyə gələn oğuz tayfaları burada yaşayan, özlərinə məxsus idarəçilik və dövlətçilik ənənələri olan yerli əhali – azərbaycanlılarla qaynayıb-qarışdılar. Ancaq «onlar Azərbaycan dilini və bütövlükdə Azərbaycan etnonimini assimilyasiya edə bilmədilər. Müxtəlif dövrlərdə bu ərazidə tüğyan eləyən ifrat türkçülük və ifrat farsçılıq azərbaycançılığın möhkəm dayaqlarını sarsıdıb onların dilini və adət-ənənələrini assimilyasiya edə bilmədilər (21,s.31-32). Bütün bu miqrasiyalar, yerdəyişmə, köç və istilalar ümumilikdə götürüldükdə oğuzların, daha doğrusu, oğuz elinin tarixi coğrafiyasını qəti şəkildə müəyyənləşdirməyə imkan vermir. Bir sıra hallarda oğuz eli tarixi əfsanə və mifologiyalara söykəndiyindən onun tarixi

coğrafiyasını hələ qəti şəkildə dürüsləşdirmək mümkün olmur. Ona görə də «Dədə Qorqud» boylarının yarandığı ərazini şərti də olsa oğuzların tarixi məskənlərdən hesab etmək mümkündür.

Oğuzların ikinci yerdəyişməsi və yeni ərazilərdə yerləşməsi V-VII əsrlər arasında baş vermişdir. Bu mərhələdə oğuzlar daha yeni və geniş ərazilərdə məskunlaşa bilmişlər. Üçüncü mərhələ isə IX-X əsrləri əhatə edir. Göstərilən bu mərhələlərdə, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, oğuzlar «IX və X əsrlərin başlanğıcında böyük bir çöldə, Şimaldan Sır-Dərya və Şərqdən Xəzərə qədər, Aral dənizindən qərbdən Volqa hüduclarına qədər, böyük bir ərazidə yerləşmişdir», türklərin böyük axını, «gedib-qayıtmaları» zamanı ardıcılıqla zamanı davam etmişdir» (9,s.222).

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» boyları özü də türklərin üçmərhələli məskunlaşma prosesində yaranmışdır. Süjetin üç boyu daha qədim oğuzların şifahi təfəkkürünün məhsuludur. Qalan boyların bir qismi Orta Asiya regionunda formalaşmışdır. Daha bir neçəsi isə oğuzların Qafqazda yaşadığı dövrün məhsuludur. V.M.Jirmunski yazır ki, həm də onlar böyük fasilələrlə yarandığı kimi, müxtəlif zamanları, tarixi kəsirləri, oğuzların həyat və məişətinin müxtəlif çevrəsini əhatə edir. Onları birləşdirən vahid düşüncə, oğuz təfəkkürü və yaradıcılığıdır. Oğuzlar qədim yunanlar kimi, öz yaşayışlarının müxtəlif dövrü və mərhələləri barədə oğuznamələr yaratmışdır. Onların sayına gəlincə, bu qeyri-müəyyəndir. Ancaq oğuzlar onların hamısını sistemə salıb, yunanlar Homerin adı ilə bağladığı kimi, onlar da Dədəm Qorqudun adı ilə bağlamışlar. Bu oğuznamələr oğuz elinin şöhrətini, şanını özündə əks etdirmişdir. Xalq arasında geniş yayılan həmin oğuzlara ölməzlik vermək üçün onları Dədə Qorqudun adı ilə bağlayıb özlərinin dastan ənənələrini yaratmışlar.

ƏDƏBİYYAT:

1. Суразаков С.С. Алтайский героический эпос, М., 1983.
2. И.М.Тронский. История античной литературы, М., 1983.
3. Гомер. Одиссея. Пер. В.А.Луговского, М., 1967.
4. Дерамани Н.Ф., Тимофеев Н.А. Хрестоматия по античной литературе, I х., Греческая литература, М., 1965.
5. Иванов А.Н. Адыгейский героический эпос «Нарт», М., 2002.

6. F.Əlimirzəyeva. «Kitabi-Dədə Qorqud» alman nəşrlərində, Bakı, 2001.
7. Амирани. Грузинский народный героический эпос. М., 1965.
8. «Нарт». Осетинский героический эпос. Сухуми, 2005.
9. X.N.Koroğlu. Oğuz qəhrəmanlıq eposu, Bakı, 1999 s.
10. Малов С.Ю. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования, М-Л., 1951.
11. Сəfərov N. Qədim türk ədəbiyyatı, Bakı, 2004.
12. Nəbiyev Azad. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı, I hissə, Bakı, 2002.
13. Fəruq Sümər. Oğuzlar, Bakı, 1992.
14. Якубовский А.Ю. «Китаб-и Коркуд» и его значение для изучения туркменского общества в эпоху раннего средневековья. («Sovet ədəbiyyatı», Aşqabad, 1944, №6, s.311)
15. Артаманов М.И.История хазар, Л., 1962.
16. Артаманов М.И. Древний Дербент, СА, VIII, 1946.
17. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, I c., Bakı, 1960.
18. Гусейнов П. Сирийские источники об Азербайджане, Баку, 1960.
19. Бунятов Зия. Азербайджан в VII-IX вв., Баку, 1965.
20. Сəfərov N. Azərbaycançılığa giriş, Bakı, 2002.

У.А.Набиева

К истории возникновения и распространения глав «Деде Коркут»

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о возникновении и ареале распространения глав из «Деде Коркут». Проведенные исследования доказывают, что главы из «Деде Коркут» в основном возникли и сформировались в течении трехэтапного поселения тюрков.

U.A.Nabiyeva

To the question of the origin and spread of the parts from “Dede Korkut”

SUMMARY

The present paper deals with the origin and area of spread of the parts from “Dede Korkut”. According to the research the parts from “Dede Korkut” have been originated and formed during the three staged period of the Turkic’s settlement.